

Gyémántunikum

Gárdonyi jelképesen elkísért a Kékestetői Állami Szanatóriumba is, ahová akkori általános iskolai padtársam, a későbbi irodalomtörténész-politikus, Csapody Miklós 1969. január 31-én küldött levelében a következőket írta: „A minap megnéztük az »Egri csillagok«-at. [...] Szövegbeli torzítások vannak, mert Cecey például sohasem mondja: a szentségit! Egyébként én ilyeneket nem szoktam írni, de így van.”

Nos, ez a több mint negyvenéves esztendeje fogalmazott észrevétel azért kíváncsított ide, hogy a nagy író esztétikájának legfontosabb jellemzőjére utaljon: a szalonképességre. *„A közönséges ember: eszköz más ember kezében. A zseniális ember: eszköz Isten kezében”* – írja Gárdonyi Géza A művész című jegyzetgyűjteményében.

Édesapja, Ziegler Sándor kovácsként és uradalmi gépészként dolgozott, akár a nagypapám, Schubert Géza. Utóbbi a Gárdonyi Gézával azonos esztendőben született pusztacsaládi kántortanító, Schubert Károly fia volt. A nemzet jeles tanítómesterét már gyermekkoromban kedvenc írómmá tették a művei. A lát-hatatlan ember című regényét tízesztendőskoromban, 1966 karácsonyára kaptam ajándékba szüleimtől.

Juhász Mária irodalomtörténész írta Gárdonyiról, az író halálának nyolcvanadik évfordulója (Új Ember, 2002. X. 10.) alkalmából: „Nemes erkölcsi felfogással párosult józanság, emberszeretet, nyugtalan vallásos keresés, írói művészet, főleg pedig a nyelvnek kristálytisztá tömör magyarsága az, ami Gárdonyit az ifjúságnak is egyik legkedvesebb írójává avatja.” Úgy gondolom, hogy Gárdonyi esztétikai alapelveinek gyökerei szintén gyermekkorban keresendők.

Környezete olyan módon alakította szemléletét, hogy abból nem is érhetet volna be másként, mint ahogy írónak megismerte a világ. Gárdonyit ötévesen adta iskolába szőlősgyőri származású édesanyja. Édesapja akkor vásárolt neki szép, divatos deákszűrt. Másik jegyzetéből lehet tudni, miért szakított le anyja kalapjáról fekete üveggyöngyöket. *„Valabányszor elővettem, mindig éreztem, hogy bűnös vagyok, de a lelki gyötrellemnél erősebb volt a gyönyörűség, hogy van valami csodálatos alkotású kincsem, ami szép fényes fekete, és cérnaszála lehet fűzni, - mikor nem látnak”.*

Önmagát igazolja: *„Amire az ember emlékszik, az ránézve jellemző; az a tükör, amely az ő arcát, s arca mögött az eget és földet mutatja. Amire az ember emlékszik, azok az események, azok a hatások, amelyekben a lelke kifejlődött. A mézes-kalácsos is formába teszi a tésztát, mielőtt kisütné. Minden nyomás vonalat és formát, hogy a tésztán. Az emlékezés ilyen nyomásoknak megőrzése az emberi lélekben”.*

Az is ott sorol Gyermekkori emlékeim című gyűjteményében: *„Az ember a szemével néz, de az agyával lát. Az én gyöngye agyam ezen a napon nyílt meg a természet szépségére”.* Ekkor vette észre a virágokat, a vadrózsáról a követke-

zöt jegyezte fel: „Először éreztem a poézis lebeletét a szívemen, azt a gyönyört, azt a mámort, mikor a végtelen szép, az isteni érintése alatt valami édes borzongás futja át a lelket, s az ember nyílt szemmel álmodik”. Lélekmozdulás című jegyzetében felbukkan az első mozzanat, amikor az írás gondolata átvillant rajta. Tavasszal történt. „A fakadó természet, a napsütés, a korai virágzás, a csend, az egyedülvalóság elbájolt. Gyönyörűséget éreztem a szívemben. Mondhatnám: hangtalan zenét. Megálltam félig lehunyt szemmel, és arra gondoltam, hogy a természetnek azt a szépségét, amely most bat reám, azt a gyönyörűséget, amit most érzek, ki kellene fejeznem, valami módon meg kellene írnom, hogy ne múljon el. [...] Tebát nem volt eszemben, hogy író leszek, semmi efféle elhatározás, csak egy gondolat volt az egész, de ez a gondolat oly rendkívüli, mintha éjjel után két órakor látnék az égen átvillanni egy napsugarat.”

Ám tisztában volt vele, hogy önmagában a szép ártalmas is lehet, mint az ezüstösen csillogó bádognyiradék. Egyik bölcs megfigyelése szerint: „A tudós azt keresi, ami igaz. A művész azt, ami szép. Mindenki más azt, ami neki *hasznos*.”

Takáts Gyulához hasonlóan a „*hasznos szép*”-et fürkészte az életben. „*Magyar vagyok, tebát magyaroknak magyarul kell írnom; az irodalom pedig nem parádé, hanem szolgálat, – a nemzet jelenének és jövődjének szolgálata. [...] Az én nevem is hát csak múló jegy a magyar lélek örök életének szolgálatában.*”

„*Keresetlen szavakkal - írta -, ahogyan beszélünk, meg lehet írni mindent. Csak magyarul legyen, igaz legyen*”. Gárdonyi világos gondolatainak tisztasága csak közérthető esztétikai megoldásban érvényesülhet, ugyanakkor mégis művészi igénnyel „faragott” kifejezés útján jut el az olvasóhoz. „*A forma, - ez a művészet. Hogyan van hát, hogy a kritikusok a formáról beszélnek legkevesebbet. Mert arról tudnak legkevesebbet. Aki arról tud legtöbbet, nem kritizál, hanem alkot*”.

A magunk mesterségéről fogalmazott hasonlatai lényegiek: „*Az író is égbajós. Minél többet kivet a földi salakból, annál magasabb az emelkedése.*” Egy történetének főszálát úgy látja és láttatja, mintha pók módjára kötné össze általa az író a földet a magassággal.

A humor Gárdonyinál esztétikai tényezőként jelenik meg. A Vád az iskolában című visszaemlékezés tanórája a tanító ceruzája eltűnésének vészterhével kezdődött, ám végül megenyhült, mert az elveszettnek hitt tárgyat nem lopták el, hanem a fülcimpájáról egyszerűen a hajfürtjei közé csúszott, vagyis az elveszettnek hitt ceruza megvolt.

Gárdonyi a nemes lélek kifinomult eszközeivel formálta a műveit. A nyelvi elemeket illetően a tanítónak is volt kitől tanulnia, volt honnan merítenie: „*Figyeld meg a népet: milyen kerek a mondatai. Hogyan helyezi előbbre vagy hátrább a nyomatékos és a nem-nyomatékos szót. Soba nem hallasz tőle mellékmondatokkal és közbeillesztett mondatokkal gubancolt 15-50 vagy még több szavas mondatot.*”

Gárdonyi esztétikája valamennyi művében jól érvényesül, hiszen személyiségéből fakadóan szép, az érzelmek kifejezésére pedig különösen alkalmas

módon képletes és tényszerű egyszerre. Isten két, emberbe rejtett érzéséről értekeznek, amikor mágnestűhöz hasonlítja ezeket, mert tájékozódásunk lényegi kellékei ezek az érzések. Az igazság, a jóság, a tökéletesedés felé vonzó szép érzése, meg a rossztól, az ártalmastól elfordító nem-szép érzése.

Az ítélőképességet jelképező mágnestű-hasonlat ül, percenként győződhetünk meg róla. Zola-éknak címezve fejtegeti: *„Nem igaz, hogy csak az a szép, ami igaz. A szép válik igazzá, ha művészi teremtő erő kanyarítja ki a semmi-ből. És hát vajon csakugyan az-e a csupádon-csupa igaz, hogy az ember kétlábú barom a világ nagy szemétdombján? Velném inkább, hogy minden emberben van valami égi. Hiszen maga az ördög is angyal volt valamikor. Lebetetlen, hogy egy tollacska ne maradt volna a szárnyából.”*

Gárdonyi Géza Somogy megyei településeken is tanítóskodott, többek között Karádon is. (Ahonnan 1992-ben küldték el nekem a Gárdonyi által alapított, Köpönyeg című újság jogutódját. Ezzel is őrizve a falu egykori segédtanítója emlékét.) Egyik álneve feltehetőleg nem véletlenül lett Balatoni. Örökké előbújik az íróból is a nevelő: *„Bölcsek s egyéb észlámpások és tanárok! Szívbeli kincseket adjatok az emberi fajnak! Hogy ne egymást tiporva igyekezzenek boldogulni az emberek, hanem egymást gyámolítva.”*

Egyéb filozófiai fejtegetése a magyar nyelvet veszi védelmébe: *„Ha Kant véletlenül magyarnak születik, világosan írta volna meg a filozófiáját. Mert a magyar nyelvnek természete a világosság. A magyar nyelv olyan, mint a fű, amely a pinceablakból is világosságra tör. A német nyelv olyan, mint a gomba, amelynek életeleme a sötétség.”*

A nyelvi kifejező erő színességét a következőképpen állítja az olvasó elé: *„A XIX. század közepén csak oly módon tudtak valamit elbeszélni, ha az idő állapotával kezdték: Szép májusi nap volt. Vagy: Meleg nyári nap volt. Vagy: A nap lenyugodott stb. Ez a kaptafa annyira ott volt minden írónak a műhelyében, hogy még Petőfi is, Arany is dolgozott vele. Petőfi így kezdi a János vitézt: Tüzesen süt le a nyári nap sugára. Arany Toldija így kezdődik: Ég a napmelegtől a kopár szik sarja. Toldi estéje: Őszbe csavarodott a természet feje. A később írt Toldi szerelme már az elavult kaptafa elvetését bizonyítja.”*

Görbe tükröt állít az ítéseknek. *„Mi a kritikus? Többnyire olyan úr, aki szemére szokta bányi az írónak, hogy rosszul csinálja azt, amit ő sehogyan se tudna megcsinálni.”*

Jelleméről tanúskodik ez az aforizma-szerű kijelentése: *„A dicsőség falra pingált pásztortűz. Csak a rövidlátó ember kíván mellette melegezni.”*

Gárdonyi Géza esztétikai elvei az erkölcsieket szolgálják. Léleklátó művész esetében csak így lehetséges ez. Reá nézve is érvényes, amit *A szerzők pajzsa* című írásában oly találóan állapított meg: *„Az író munkáiban hátrahagy olyan valamit, ami előtte nem volt, sem pedig utána még egyszer nem lehet. Gyémántunikum volt az idő láncában.”*